

Leksikografske dvojbe na jednome školskom primjeru

Iskustva iz školske prakse u nastavi hrvatskoga jezika potvrđuju da gramatika i rječnik kao osnovni priručnici, ne samo hrvatskoga jezika, ne mogu dati sve odgovore na pitanja koja se nameću u komunikaciji, pogotovo u onoj neslužbenoj ili spontanjoj, u nevezanome razgovoru koji se služi i mnoštvom neverbalnih mogućnosti za iskazivanje mišljenja, poput mimike i gesta (N. Pintarić, *Pragmema u komunikaciji*). Znamo da je jezik sustav koji se ostvaruje govorom, a govor je dinamičan, procesualan, protočan, on brže i jednostavnije prihvaća nove pojave koje gramatika i rječnik „ne stižu” ni registrirati ni ozakoniti (kodificirati). Takve pojave često izazivaju probleme o kojima se raspravlja u jezikoslovnoj literaturi, ali zbog tempa života i potrebe za što bržim rješenjima mnogi i dalje ostaju otvoreni.

Ovdje ćemo se osvrnuti na jednu već poprilično iskorištenu, ali još uvijek aktualnu temu, a riječ je o pozdravu *Bôg!* ili *Bôk!* Ostavit ćemo po strani jezičnu i opću kulturu, kućni bonton i pitanje primjerenosti ovoga i drugih pozdrava u komunikaciji (o čemu su pisali npr. M. Bratanić u radu „*Bok, gospođo profesor!*” (*O nesigurnosti u porabi pozdravnih formula u suvremenom hrvatskom jeziku*), P. Pavličić u članku *Pozdrav* (<http://www.matica.hr/vijenac/212/Pozdrav/>), D. Smajić i I. Vodopija u radu *Pozdrav i odzdrav kao elementarni pragme jezičnoga bontona*). Pozornost ćemo obratiti na formu i obradu te riječi u hrvatskim rječnicima (*Rječniku hrvatskoga jezika Vladimira Anića*, *Rječniku hrvatskoga jezika* urednika Jure Šonje i drugim rječnicima) i na *Hrvatskome jezičnom portalu* (HJP).

HJP uz riječ **Bôg (bôg)** daje dva osnovna tumačenja, pri čemu je sam religijski pojam dvoznačan:

1. *rel. a.* stvoritelj ukupnog materijalnog i duhovnog svijeta **b.** gospodar prirode ili dijela prirode i dijela duhovnog svijeta (Perun, Mars)
2. *pren. razg.* moćna osoba, sila, vlast [*Bog i batina*] te mnoštvo frazema (s velikim *B* i malim *b*), među kojima su i pozdravi: **Bog!** (**bok! reg.**) *fam.* pozdrav među prijateljima i vršnjacima koji se međusobno obraćaju na „ti” pri susretu i pri rastajanju; zdravo, živio [*Bog, vidimo se! Ajde, Bog!*] te **Bog daj!** pozdrav na dolasku ili pri susretu, ne smatra se pozdravom u društvu građana ili obrazovanih ljudi.

* Ivana Babić profesorica je hrvatskoga jezika u 11. gimnaziji u Zagrebu

Osnovna tumačenja opće imenice **bòk** (u Hrvatskoj i Bosni postoje i naselja s imenom **Bòk** – Palanječki, Crkveni, Orašje) na HJP-u su sljedeća:

1. *anat.* dio tijela od rebara do kuka
2. strana, postrani dio **a.** broda [*Barbara bješe bijela boka*] **b.** brda; obronak, padina **c.** veće vojne jedinice u borbenom rasporedu [*napad s boka; napasti s boka*],

a frazeološki primjeri su:

iz oka iz boka, s oka s boka na svaki način željeti što postići

stajati uz bok (kome) pomagati, biti oslonac, biti desna ruka

stati uz bok (kome) izjednačiti se, moći se mjeriti po dobrim osobinama.

Etimologija obiju riječi posve je jasna – *prasl.* i *stsl.* **bogъ** i **bokъ**. Imenica **Bôg** (**bôg**) leksikografski je, kako vidimo, opisana kao dvoznačan religijski pojam koji ima i preneseno značenje. Taj opis na HJP-u ipak je s gramatičkoga i semantičkoga gledišta manjkav jer **bog** je (malim slovom) opća imenica koja označava božanstvo u općemu značenju i božanstva različitih religija koja imaju svoja vlastita imena (*Mars, Perun, Vesna, Svarožić...*), a **Bog** (velikim slovom) zapravo je vlastita imenica koja označava božansku osobu u monoteističkim religijama (vlastita imena *Alah/Allah* i *Jahve* uvijek se pišu velikim slovom, pa tako valja pisati i imenicu *Bog* u kršćanskome kontekstu). Ali tema ovoga priloga nije pisanje imenice *Bog/bog*, nego pisanje pozdrava *bog*, nastaloga od te imenice. Problem je u tome što se regionalna, zagrebačko-kajkavska inačica *bok* uporno nameće kao standardna forma pozdrava ne samo u govoru nego i u pismu.

Pozdrav *bog/bok* – pisan na dva načina – na HJP-u svrstan je među frazeme iako nema svojstva frazema kao što su npr. **bog bogova** (u značenjima ‘izvrstan, sjajan’ ili ‘izvršno, sjajno’ i sl.), **bog i batina** (u značenju ‘osoba koja vodi glavnu riječ, koja odlučuje’), **bog i bogme** (‘uistinu, doista, stvarno’), **i bog** (‘i gotovo, i ništa više, i gotova stvar!’), **k'o bog** (‘izvršno, sjajno, odlično’; ‘izvrstan, sjajan, odličan’; ‘sigurno’) i dr. (*Hrvatski frazeološki rječnik* Antice Menac, Željke Fink-Arsovske i Radomira Venturina). Pozdrav *bog* zapravo je usklik koji je kao i mnogi drugi uskliki nastao od punoznačnih riječi (npr. *upomoć, zaboga, nazdravlje*) ili kraćenjem složenijih iskaza (najčešće pozdrava i željnih iskaza). Zanimljivo je da pisanje riječi *bog* ili *Bog* u frazemima nije sporno; vjerojatno nitko ne bi napisao **bok bogova*, a vjerojatno ni **bok i bogme* pa ni **i bok* – iako mnogi tako izgovaraju.

Hrvatski pozdrav *bog* znači i funkcionira potpuno jednako kao njemački *tschüß* (*tschüss*), talijanski *ciao*, engleski *hi*, češki i slovački *ahoj*, poljski *zaczęć*, ruski *npueм* itd. Naravno, postoje i drugi pozdravi pri susretu i rastanku, ali ovdje je riječ o semantički najbližim istovrijednicama koje pripadaju istoj vrsti riječi. Svi ti pozdravi leksikografski su obrađeni pojedinačno, kao zasebna vrsta riječi, pa bi i pozdrav *bog* u hrvatskim rječnicima trebalo izdvojiti kao usklik u funkciji pozdrava.

U obranu oblika *bòk* na osnovi njegove učestalosti i navodne etimologije – stali su neki moji učenici koji su pretražujući internet prihvatili tumačenje da taj pozdrav potječe

iz njemačkoga, odnosno od *iskrivljene verzije arhaičnoga austrijskoga pozdrava „Mein Buecken” koja se u Zagrebu čitala kao „majn bokn”?* (zagreb.info/ritam-grad/kultura/ogradu/sto-ispravno-bok-bog-teorije-nastanku-zagrebackog-pozdrava/101711). Pritom su zanemarili činjenicu da se u pismu ne bilježe ni naglasci ni sve glasovne promjene – jer da nije tako, mogli bismo pisati i **hrvacki* i **Zagrep* i **vrak*. Obezvučenje *g > k* u „neformalnom pozdravu” **bok (bog)** potvrđuje i *Etimološki rječnik hrvatskoga jezika* R. Matasovića i suradnika. Iako dopušta čak i različito podrijetlo dviju inačica pozdrava, rječnik uz ostalo kaže: „Manje je vjerojatno da je pozdrav *bok!* posuđenica iz njemačkog, točnije iz arhaičnog austrijskog pozdrava *mein Bücken* ... koji bi u hrvatskoj prilagodbi glasio (*majn*) *bok(n)*.” Tu teoriju spominje još samo Benkovićev rječnik *Zagramer. Agramerski rječnik. Njemačke posuđenice u zagrebačkom govoru*, ali je ni on ne podupire: „...u posljednje vrijeme može se čuti i tumačenje prema kojemu bi pozdrav *bok* predstavljao iskrivljeni oblik *njem. mein Bücken, dosl. moje sagibanje (moj naklon?)*, što kao pozdravna fraza u njemačkom, međutim, ne postoji...”

Sasvim je sigurno da se navodni pozdrav *Mein Bücken!* (u značenju ‘Moj naklon!’) ne pojavljuje ni u njemačkim rječnicima ni u konverzacijskim priručnicima. Na njemačko podrijetlo pozdrava ne upućuju ni brojni znanstveni radovi o germanizmima u hrvatskome jeziku s rječnicima germanizama, ne navodi ga ni R. Karleuša u *Rječniku njemačkih riječi u zagrebačkom govoru* ni M. Grakalić u *Priručniku purgerskog govora* ni I. Brnčić u *Purgerskome rječniku*, a nema ga ni tamo gdje bismo ga najprije očekivali – u *Agrameru: rječniku njemačkih posuđenica u zagrebačkom govoru* naše poznate germanistice Zrinjke Glovacki-Bernardi i suurednica.

U Hurmovu *Njemačko-hrvatskosrpskome rječniku* nalazimo *bücken (sich)* u značenju ‘sagnuti (se), pognuti (se), zguriti (se)’, pridjev *bucklig* u značenju ‘grbav, gurav’ te imenicu *der Bückling* u značenju ‘naklon, naklanjanje’ sa sintagmom *einen Bückling machen* – ‘pokloniti se’, ali nema naznake da je riječ o pozdravu. Ni Dudenov rječnik ne povezuje navedenu sintagmu s pozdravom, a *Bucker!* kao sinonim za *Verbeugung* (klanjanje, naklon) označava kao „österreichisch umgangssprachlich” (austrijski razgovorno).

Pitanje je kako se u mnoštvu dokazanih hrvatskih germanizama *Bok!* pojavio tek u novije vrijeme, kad pozdrav *Grüß Gott!* zna svaki naš prosječni govornik njemačkoga jezika. Bit će da teorija o njemačkome podrijetlu pozdrava *bok* u govoru starih *agramerskih* obrtnika i trgovaca ipak proizlazi iz neke druge logike, a nije isključeno da je za nju kriv sam *nepoćudni Bog*, pa su mu neki mali bogovi potražili zamjenu u tobožnjemu *agramerskom* sentimentu. Naime, oni koji to tvrde sigurno znaju koliki je medijski utjecaj zagrebačkoga govora kao svojevrsnoga supstandarda koji se temelji na kajkavštini, ponajprije na naglasku i izgovoru u kojemu je obezvučenje na kraju riječi pravilo, a pojavljuje se i tamo gdje ga ortoeopska norma ne dopušta (npr. u izgovoru riječi [olofka], [praf_mi budi]). Pozdrav *zbogom* (s *Bögom*) danas ima konotaciju rastanka zauvijek, kakvu nekad nije imao. Čestice ili usklici s naglaskom *zàboga, pòbogu* u kajkavštini se ne čuju, ali se drugdje u hrvatskome normalno rabe u značenju čuđenja ili naglašenoga dokazivanja nečega. Mnoštvo izvedenica s leksemom *bog* u svim slavenskim jezicima

potvrđuje da je učestalost i produktivnost toga leksema obilježje slavenskih kultura bez obzira na religijske razlike. Tako je i u hrvatskome.

Zna se da ne postoji idealan govornik nekoga književnoga ili standardnoga jezika i da je pravilo prirodnoga izgovora osnovno ortoeopsko pravilo, ali to ne znači da smijemo biti nepismeni. Jezici u kojima se izgovor jako razlikuje od pravopisa (poput npr. engleskoga) itekako su osjetljivi upravo na svoju pravopisnu normu, koju ne prepuštaju slučaju i jezikoslovnim diletantima. Što znači izgovor većine govornika nekoga jezika za pravopisnu normu toga jezika? Malo ili ništa (kod nas većina uopće ne razlikuje foneme *č* i *ć*, pa oni ipak postoje). Istina je da nije lako ignorirati hrvatske govornike koji govore i pišu *bok*, ali to ne znači da se zbog njih „norma uvijek na kraju mora prilagoditi govornicima” (Dejana Šćuric: bujicarijeci.com/2012/08/bog-ili-bok/). Naprotiv, prilagodba norme govornicima koji ne shvaćaju da pisana forma riječi ni u jednome jeziku nije puka slika izgovora u konačnici je pogubna za tu normu, poglavito pravopisnu.

Svakako je uvijek riječ o normi, a ona mora biti dobro i stručno opisana da bi se mogla propisati (ozakoniti, kodificirati), ponajprije za škole i zbog škola, jer u njima se stječe osjećaj za jezičnu kulturu.

Bôg

Bôg (bôg) m (V Bôže, N mn bôgovi/bôži jez. knjiž.)

Izvedeni oblici ▲

Definicija ▲

1. *rel.* a. stvoritelj ukupnog materijalnog i duhovnog svijeta b. gospodar prirode ili dijela prirode i dijela duhovnog svijeta (Perun, Mars)
 2. *ren. razg.* moćna osoba, sila, vlast [*Bog i batina*]

Sintagma ▲

Δ *Bog i Hrvati* pozdrav i gesto Starčevićeve Hrvatske stranke prava, i danas u uporabi među pravaškim sljedbenicima

Frazeologija ▲

◇ *ako Boga znaš, Bog s tobom (bio), za Boga (miloga)* poštapalice za čuđenje i prijekor;
ako Bog da, v. *akobogda*;
Bog! (*bok! reg. fam.* pozdrav među prijateljima i vršnjacima koji se međusobno obraćaju na »tik pri susretu i pri rastajanju; zdravo, živo [*Bog, vidimo se!*, *Ajde, Bog!*];
Boga mi moga (ti tvoga i st.) u dijaloškim situacijama u zn. 1. zaklinjanja (na istinitost riječi, obećanja) 2. pojačavanja dojma o izrečenome [*Boga mi moga, ne bih ti to govorio, da nemam povjerenja u tebe*];
Boga radi ob. u pojačavanju intenziteta kakve molbe za pravičnošću [*učini nam to, Boga radi*];
*bog bi ga znao*tko zna, nitko točno ne zna;
Bog daj! pozdrav na dolasku ili pri susretu, ne smatra se pozdravom u društvu građana ili obrazovanih ljudi;
Bog dao Bog uzeo (kad tko umre, posebno kad umre dijete) u zn. božja volja, sudbina, kismet;
Bog i bogme, v. *bogme*;
Bog i šeširdžija nema usporedbe kolika je razlika;
Bog je najprije sebi bradu stvorio normalno je da u podjeli interesa svatko najprije misli na sebe;
Bog na nebu muž na zemlji, v. *muž* ◇;
Bogom dan poslan od Boga, stvoren posebnom milošću Božjom [*on ima Bogom dan talenat za slikarstvo*];
Bog s tobom (bio) (u izravnom reagiranju na čiji postupak ili riječi kao opomena ili upozorenje), pazi što činiš, što to govoriš, priberi se, dodi sebi, opameti se;
Bog te blagoslovio 1. neka te prati božji blagoslov 2. *usp. Bog s tobom (bio)*.